

SUDAN ÇIKAN AT

Abdullah Murat TRAKY

Aktaran: Salavat FAYZALLOV

Halk Bilimcisi Fethi Gözler, "At Sevgisi" adlı makalesinde şöyle yazıyor:

"Eger bir atın dile geldiğini farz etsek, o at muhakkak şöyle konuşur: Ey cesur Türk oğul! Siz daha yeryüzünde yokken, ben yeryüzüne bir at olarak geldiğime bin pişman idim. Sizin, beni hayvanlar aleminden çıkarıp bana bu kadar itibar ederek, yanınızda yer vermenizi hiçbir zaman unutamam... Gerçekten, Türklerde at sevgisi o kadar derindir ki at denildiğinde Türk, Türk denildiğinde de atın akla gelmemesi zordur." ¹

Kahramanlık tipindeki destanlarımızın okunması sürecinde ecdadımızın ata olan sevgisinin, bağlılığının halk sözlü yaratıcılığında kendi ifadesini bulduğuna şahitlik ediyoruz. Yani at, kahramanın seferi ve mücadelelerinde sürekli yoldaşı, güvenilir yardımcısı ve en yakın dostudur....

"O sözden anlasaydı, hatta gerektiği zaman dile gelip konuşabilseydi, kahramana yol gösterir, yanıldığı zaman onu azarlar, düşmana karşı mücadelede kahramanı korur, cenk meydanında kahramanın yanında düşman askerlerine hücum edip, ısırıp, tepip, düşmanı yok etmeye iştirak ederdi. Kahramanın başına bir felaket geldiğinde, ona acır, ağlar, yaralı sahibini cenk meydanından kurtarırdı." ²

Cengaver at tipini destanda tutan, görevi, önemi, kabiliyeti, tarihi esasları üzerinde düşünmek için bu tipe has mitik bir işaret üzerinde durmalıyız.

Özbek destanlarında kahramanın atı, su ile bağlantılıdır. Mesela, "Köröglü'nün Doğusu" destanında Kırat'ın dünyaya gelişine sebep olan at ne dağdan, ne de ormandan çıkmıştır, bu sudan çıkan bir attır:

"Köröglü, tarlalarını görüp geleyim diyerek dişi atını tuttu, kırlara bakarak yoluna gitti. Horasan gölüne vardı. Dişi atını otlatıp yürütüverdi. Dişi at, semirip büyüdü, günler sonra bir aygır istemeye başladı. O zaman, ona yakışacak, koşup duran büyük bir aygır bulunamadı. Köröglü bir gün dişi atı tutmuş, gölün karşısında yürütüyordu. Kışneyen bir atın sesi geldi. Köröglü bunu işitip, bir o yana, bir bu yana baktı kaldı. Kışneyen at bu gölün içinde idi. Bir süre sonra bu gölden çıkıp dişi ata koştu. Sonra yine göle dalıp, yok oldu gitti. Köröglü o zaman: Atın da suyu olur, böyle bir attan olan tay, ya katar ya da vahşi bir at olur" dedi. Bu su aygırından dünyaya gelen dişi at, Kırat'ın anası olur.

Halk arasında su atlarına "düldül" veya "tulpar" denir. Onlar destanlarımızda da aynı sıfatlar ile kullanılır.

"Golden Köröglü'nün dişi atına koşan at, bir düldül idi. Bu düldülden bu tay olmuş idi." Çavkar çontak, sudan çıkan bir tulpar idi, bütün tulparların atası idi... ("Gündüz ile Yıldız" destanından).

Kahramanın atının su ile bağlantılı oluşu meselesi, sadece Özbek değil, diğer Türk kavimlerinin destanlarında da

rastlanan karakterdedir. Türk kavmi sayılan Mükrimlerin meşhur "Koç Osman" (Bahadır Osman) destanında, kahramanlardan biri Mir Seyfettin Bey'e bir deniz aygırı hediye etti ve dedi ki: "Ey Sultan!... Bir kır aygırı getirildi, atası deniz aygırıdır. Kanatları da var. Onun üzengisine ayak koyup binmek sizin hakkınızdır."

Dede Korkut Kitabı'nda da aynı motifle karşı karşıya geliyoruz: "Bamaı Beyrek" hikâyesinde, bezirganların Bamaı Beyrek'e verdikleri hediyeler arasında bir deniz tayı olan Bozaygur da vardı.

Destanlarımızdaki bu "at-su" motifi bir çok esasa bağlıdır. Biz bu esasları sıra ile izah etmeye çalışacağız.

Bu motifin evvela, Türk kavimleri arasındaki deniz (göl) aygırı hakkında olan, mit ve efsanelere kadar dayanıyor. "At hakkındaki mite göre bütün tulparların atası, su mabudu ile yakın münasebette olan ilahi güçlerden olup iyilik ve güzelliği korumakta, kötülük ve acımasızlıklara karşı mücadelede yardım etmekteydi."³

Su hakkındaki efsaneler çok eski olup Türk kavimleri arasında muayyen tarzda, geniş bir sahaya yayılmıştır. Prof. Orhan Gökay'ın kısa maktûmatına göre; Amuderya'nın ırmaklarından olan "Vahş" havzasında "Rustabik" anırında, sudan çıkan bir aygırın neslinden çoğalan atlar hakkındaki efsaneler milat öncesiinden beri Çinliler tarafından bilinmektedir. Eski İran destanlarında ise, Türk askerlerinin "Ala Yundları" (Ala Atları) içinde bulunan, hakanın su atları da dile getirilmiştir. Atalarımızın bindiği soylu atların su ile alakasının varlığına başka milletler de inanmış ve böyle atlara sahip olmayı arzu etmişlerdir.

Bazı efsanelerde atın ortaya çıkışı da suya bağlanmaktadır. Bir rivayete göre, dünya bir zamanlar tamamen su ile

kaplı imiş, sonradan seviyesi alçalmış. Atın yüzmeye uygun geniş ve büyük iki tirnağı, daha sonra da ayakları, vücudu oluşmuş. Bu hayvan zamanla şimdiki halini almış.

Türkiye'nin Şanlıurfa vilayetindeki Karacadağ üstünde bulunan gölden çıkan bir aygır, dişi ata koşar ve ondan bir tay doğar. Dişi atın sahibi ikinci yıl yine bir su tayına sahip olma amacıyla göle gelir, bu defa deniz aygırı tam tersine dişi atı dişleyip suya dalar. Bu gayet meşhur bir efsanedir. Şimdi bu göl, etrafında oturanlar tarafından "Kanlı Göl" adıyla anılmaktadır.

Semer kant vilayeti, Nurata ilçesi. Çoş köyü yakınındaki Fangat denilen yerde de göl aygırı ile ilgili bir efsane mevcuttur. Rivayete göre, elli metre yükseklikteki gölde kara renkli bir su aygırı yaşamış. Dişi atlar o yerde otlayıp yürüdüğü zaman bu aygır sudan çıkıp dişi atlara yürürmüş. Bu atlardan türeyen tayların "elmas gibi hızlı" olduğu söylenmektedir.

Başkurdistan'ın Burzyan ilçesinde bulunan Şülken gölüne "Ülki çıkan" da denilmektedir. Çünkü, oranın ahalisi bu gölden aygırların çıktığına inanmaktadır.⁴

Hadi Zarifov, Kaşkaderya vilayeti, Miraki ilçesine ait olan Şorhasan köyünün dağlarının arasında olan Şorhasan gölü hakkındaki efsanenin mazmununu vermiştir ki, bu efsanede de su aygırı hakkında sözler bulunmaktadır. Türk kavimlerinde bulunan efsanelerin anlam yönünden birbirine benzer olması ile beraber, destanlardaki yorumlarda da ciddi bir fark bulunmamaktadır. Bu ise sözlü yaratıcılıktaki kahraman at tipinin su ile alakalı halde tasvir edilmesine bu efsaneler esas olarak gösterilmekte ve şahitlik etmektedir.

Destanlarımızdaki "at-su" motifinin köklerini halkımızın su ile alakalı tarihi

düşüncelerinde aramak uygun olur. Atalarımız inanç ve itikatta ateş, toprak ve suyu mukaddes bilmiş ve gelenek haline getirmiştir. Bunun hakkında çeşitli tarihî kaynaklarda malumatlar verildiğini biliyoruz. VII. Asır Bizans tarihçisi, III. Smokettes, Göktürklerin mukaddes bildikleri ateş, toprak ve suya saygı gösterdiklerini, fakat yerin ve göğün yaratıcısı dedikleri Tanrı'ya sığındıklarını kaydetmektedir.

Su hakkındaki bu tarihî düşüncelerin izleri zamanımıza kadar saklanmıştır. Dünyada temiz su görülmesi, bu suda yıkanılması ve suyun parlaklığı, günahlardan kurtulmanın alameti olarak kabul edilir. Yani böyle bir rüyanın hayırlı olarak tabir edilışı su hakkındaki eski düşüncelerin tesiri olmalıdır.

Kültürümüzde su kültü ile alakalı birçok efsane ve rivayet vardır. Örneğin; Ardivisura Anahita (su tanrısı) hakkındaki efsane, halkımız arasında oldukça yaygındır. Bagamalov, V. Basilov, Belinitskiy, H. Razzakov, T. Mirzayev, A. Sabirov, K. İmamov gibi âlimler kendi araştırmalarında Ardivisura Anahita'yı "gökyüzü sularının tanrısı" olarak göstermişlerdir. S. Talstov, B. Stavinskiy, G. Snesarov, B. Sarmsakov gibi âlimler ise Anahita'yı Amuderya kültü ile bağdaştırmışlardır.

Bu durumda, su atları hakkındaki efsanelerin çoğunun Amuderya havzası ile alakalı olduğunu bilmekteyiz. Hadiselerde bu nehrin münferid olarak dile getirilişi ise önemlidir. "Seyhun, Ceyhun, Fırat ve Nil nehri cennet deryalarındandır." ⁵

Koroğlu Destanı'nın Türkmen versiyonunda Koroğlu, Uç Kümme dağının üstüne çıkıp Kırat'ını çağırırken atının anasının Amuderya'da, babasının ise Akkuş'ta olduğunu söyler. Amuderya kültü hakkındaki efsaneler halk sözlü yaratıcılığının tecellisidir. Hadi Zarifov,

atın su ile alakalı oluşunun bilmecelere de yansıdığını söyler ve cevabı at olan:

Sudan koşacak

Menzile götürecektir

ve su hakkındaki:

Dağdan gelir taş gibi

Kışın bir at gibi

gibi bilmeceleri toplayıp aşağıdakileri söylemiştir: "Bu münasebet ile tarihteki 'Bahl' nehrinin milattan önceki adının 'Zariasp' olduğunu hatırlayıp geçmek gereklidir. Bu misaller ve at hakkındaki mite göre, bütün tulparların atası su aygıtıdır. Demek ki, tulpar, at, su mahudu veya su ile yakın münasebette olan ilahi güçlerden biri olup güzellikleri korumaya, kötülük ve acımasızlıklara karşı mücadeleye yardım ederdi."

Özet olarak şunu söylemek mümkündür. Türk kavimlerinin tarihini, eski inanç ve itikatlarını, dünya görüşünü hesaba almadan destanlarımızdaki mitolojik at tipini mükemmel bir şekilde tahlil etmek mümkün değildir.

NOTLAR

- * Taşkent Devlet Üniversitesi Öğretim Elemanı
- ** E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Araştırma Görevlisi
- 1 Fethi Gözler, "Halk Sözlü Yaratıcılığında Millî Unsurlar."
- 2 Hadi Zarifov, "Cengaver Atın Tarihi Esaslarına Dair", Taşkent, 1976. (Daha sonra Zarifov'dan yapılan alıntılar bu kaynaktır.)
- 3 Hadi Zarifov, a.g.e.
- 4 Mirali Seyidov, "Kızıl Doğanın Kalpağı", Yıldız Gazetesi, Bakı, 1980.
- 5 Hadisi Ebu Hüreyra rivayet eder: "Rüyası's Salihin", 3. Cild.